

Tomaszewski, Jerzy

"Na jedné frontě. Vztahy československé a polské armády (Polskie Siły Zbrojne) za druhé světové války", Jiří Friedl, Praha 2005 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 98/1, 148-150

2007

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

Uzupełnieniem dla postulatów metodologicznych Kałwy jest krótki tekst Olgi L i n k i e w i c z („Źródła wywołane w badaniu prywatności”, s. 190–197) będący przede wszystkim refleksją nad sposobem prowadzenia rozmowy z osobą, która udziela historykowi wywiadu. Istotna jest m.in. swoboda rozmówcy, zadawanie pytań nienarzucających odpowiedzi, a także rzetelny zapis rozmowy.

Do zalet omawianej publikacji należy zaliczyć wiele interesujących uwag dotyczących zmian modelu rodziny w Europie XIX i XX w. ze szczególnym uwzględnieniem Polski. Brakuje jednakże analiz obecnej w tytule intymności — autorzy i autorki najczęściej wzmiankują, że trudno dotrzeć do takiej wiedzy ze względu na brak źródeł (może więc należałoby zrezygnować z tego członu w tytule zbioru?). Ponadto zawarte w książce analizy demograficzne nie za bardzo pasują do charakteru pozostałych rozważań², w których skupiono się, na niewątpliwie najciekawszych, przemianach kulturowych.

Piotr Perkowski
Uniwersytet Gdański
Instytut Historii

Jiří F r i e d l, *Na jedné frontě. Vztahy československé a polské armády (Polskie Siły Zbrojne) za druhé světové války*, Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, Praha 2005, s. 384.

Autor tej książki podjął się trudnego zadania przedstawienia stosunków między armiami czechosłowacką i polską (Polskimi Siłami Zbrojnymi, pomijając armię stworzoną w ZSRR przez Związek Patriotów Polskich) w latach drugiej wojny światowej. Zadania tym trudniejszego, że objął swymi badaniami stosunki od szczybla najwyższego, a więc związane z koncepcjami rządów na uchodźstwie, do najniższego, a więc między żołnierzami obu armii oraz ich bezpośrednimi przełożo-

² Publikacja ma charakter interdyscyplinarny. W tekście głównym recenzji nie zostały omówione trzy teksty:

Dla historyków PRL i historyków mentalności szczególnie przydatne wydają się rozważania badaczki kultury Iwony K u r z („Zamknięci w czterech ścianach?” *Przestrzeń prywatna i życie rodzinne w polskim filmie powojennym*, (s. 159–172), z których wynika m.in., że lata siedemdziesiąte w świadomości ludzi zapisane zostały jako okres zagrożenia prywatności przez sferę publiczną, zaś lata osiemdziesiąte znamionowała alienacja „blokowisk-sypialni” i prywatność jednostki pełna rozpaczy. Tekst ten dowodzi, że film fabularny może stanowić materiał dla wnikliwej analizy codzienności, a także analizy zjawiska intymności w Polsce Ludowej.

Irena K o t o w s k a w tekście *Europejskie modele rodziny w dobie transformacji* (s. 59–78) koncentruje się na demograficznym zagadnieniu dzietności jako kluczowym problemie rozwoju dzisiejszej Europy. Słaba dzietność jest w omawianym okresie przede wszystkim efektem aktywności kobiet zarówno w życiu zawodowym, jak i domowym, przy nadal słabej aktywności mężczyzn w przestrzeni prywatnej. Owo nierówne obciążenie rodziców wynika więc przede wszystkim z wolno postępujących przeobrażeń kulturowych.

W literaturoznawczym tekście *Rodzina mityczna — archetypy rodzinne w literaturze polskiej XIX wieku (z rzutem oka na wiek następny)* (s. 123–140) Grażyna B o r k o w s k a przedstawiła archetypiczny „dom Ojca” utrwalony w polskiej literaturze, na przykładzie twórczości Adama Mickiewicza i Elizy Orzeszkowej, oraz odrębne od owego modelu ujęcia Narcyzy Zmichowskiej i Stanisława Brzozowskiego.

nymi. Konsekwencją takiego ujęcia była konieczność wykorzystania bardzo różnorodnych źródeł archiwalnych i opublikowanych, zarówno proveniencji polskiej jak czechosłowackiej, przechowywanych w Polsce, Czechach, Wielkiej Brytanii oraz Rosji. Wprawdzie poza zasięgiem tych poszukiwań znalazły się archiwalia znajdujące się w USA oraz — raczej o mniejszym znaczeniu — w innych państwach, na których terytoriach działały armie obu sojuszników, lecz i tak kwerenda objęła rozległy zakres źródeł, wystarczający do napisania bardzo interesującej książki. Rozpocząłem lekturę z pewnymi wątpliwościami, gdyż problematyce stosunków czechosłowacko-polskich w latach wojny poświęcono już wiele publikacji, w tym także edycje źródeł, lecz okazało się, że Jiří F r i e d l dotarł do wielu nieznanych dotąd materiałów, znalazł niezmiernie interesujące i wartościowe informacje, ukazując tę problematykę z całkiem nieznaną stroną. Wielokrotnie zarazem podkreśla, że jest jeszcze wiele do zrobienia i — za co należy mu się uznanie — wskazuje konkretne zagadnienia zasługujące na podjęcie przez następców.

Książka składa się z pięciu rozdziałów. Druga wojna światowa zaczęła się dla Czechosłowacji właściwie w połowie marca 1939 r., gdy Niemcy zajęły resztę ziem czeskich tworząc Protektorat Czech i Moraw. Okres między konferencją w Monachium a tą datą był czymś w rodzaju preludium. Friedl w rozdziale pierwszym omawia miesiące między powstaniem Protektoratu a klęską Polski we wrześniu, gdy północny sąsiad umożliwiał (choć nie bez pewnych przeszkód) ucieczkę spod władzy niemieckiej na zachód, a części uchodźców dał schronienie i możliwość przygotowań do stworzenia armii czechosłowackiej na uchodźstwie. Zamyka ten rozdział udział żołnierzy i oficerów czeskich i słowackich w kampanii wrześniowej. Następny rozdział poświęcony jest stosunkom polsko-czechosłowackim we Francji do czasu jej kapitulacji. Trzeci rozdział, najobszerniejszy, obejmuje stosunki między wojskami podległymi rządowi na uchodźstwie w Wielkiej Brytanii. Rozdział czwarty dotyczy stosunków na Bliskim Wschodzie oraz w ZSRR, ostatni rozdział nosi tytuł „Dalsze problemy” i obejmuje okres od śmierci gen. Władysława Sikorskiego do zerwania stosunków przez rząd Czechosłowacji z polskim rządem na uchodźstwie.

Bogaty materiał faktograficzny przedstawiony przez autora prowadzi do wniosku, że za znanymi z dotychczasowych publikacji rozmowami politycznymi między emigracyjnymi organami obu państw, dotyczącymi przede wszystkim projektów konfederacji (czy też federacji, zależnie od stanowiska rozmówców) skrywały się bardzo różnorodne sympatie, antypatie, poglądy, nadzieje i wreszcie wzajemne stereotypy żołnierzy oraz oficerów na emigracji, których można uznać za swego rodzaju reprezentacyjną próbkę dwóch społeczeństw, a raczej trzech — gdyż poglądy Czechów pod niejednym względem różniły się od poglądów Słowaków. W pierwszej fazie wzajemnych stosunków dominowały wzajemne sympatie i przekonanie o konieczności współpracy przeciwko zagrożeniu niemieckiemu, ale istniały także rozbieżności, raczej wśród polityków niż w szeregach wojska. Wynikały zwłaszcza z rozmaitych koncepcji istniejących wśród czechosłowackich uchodźców i rywalizacji o przywództwo polityczne, przy czym część polskich polityków i wyższych wojskowych niezbyt przychylnie odnosiła się do Edvarda Beneša, popierając gen. Lva Prchalę, ewentualnie Milana Hodžę. Mniejszą rolę odgrywał wówczas spór o Śląsk Cieszyński. Z upływem czasu, gdy Beneš umocnił swą pozycję, wśród działaczy czeskich i słowackich pojawiły się obawy przed polskimi aspiracjami do przywódczej roli w środkowej Europie i zdominowania Czechosłowacji. Po napaści Niemiec na ZSRR na plan pierwszy wysunęły się różnice stosunku do tego państwa, widoczne nie tylko wśród polityków obu stron, lecz także wśród większości żołnierzy i oficerów. Obawy polskie umocniły wiadomości o zbrodni katyńskiej oraz doświadczenia wyniesione z ZSRR przez żołnierzy polskich formacji, którzy przeszli do Iranu. To prawda, że także niektórzy Czesi i Słowacy mieli własne, negatywne doświadczenia z pobytu w ZSRR, lecz było ich niewiele, toteż ich relacje nie odegrały większej roli. Coraz częściej do głosu dochodziła rywalizacja środowisk uchodźców z Polski i Czechosłowacji.

Wreszcie pod koniec omawianego w książce okresu istotnego znaczenia nabrała kwestia cieszyńska i związana z nią rywalizacja o wstąpienie do jednej lub drugiej armii jeńców wojennych wcielonych do Wehrmachtu, a pochodzących ze Śląska Cieszyńskiego. Przedstawienie tej kwestii stanowi zarazem godny uwagi przyczynek do zagadnienia świadomości narodowej mieszkańców Śląska Cieszyńskiego.

Rozbieżności polityczne na szczytach środowisk emigracyjnych były już przedmiotem zainteresowania historyków polskich, czeskich i słowackich, a Friedl dodaje w tej dziedzinie nowe wiadomości, lecz raczej nie zmienia ogólnego obrazu. Natomiast największy walor książki i cenny wkład autora do naszej wiedzy upatruję w ukazaniu ewolucji postaw szerszych kręgów środowisk emigracyjnych. Zaskakiwać nieraz może trwałość wzajemnych stereotypów, które zeszyły na plan dalszy w tragicznym wstępnym okresie wojny, gdy obydwaj państwa znalazły się pod okupacją (ziemie czeskie i polskie) lub dominacją (Słowacja) Niemiec. Zmiana sytuacji na frontach i początek niemieckich porażek wzbudziły nadzieję na wyzwolenie, a zarazem sprzyjały odrodzeniu niechęci, podejrzeń i rywalizacji o pierwszeństwo. Friedl wręcz zasypuje czytelnika różnymi indywidualnymi przypadkami, zwłaszcza pod koniec książki. Okazało się to bardzo dobrym sposobem ukazania szerszych zjawisk poprzez losy poszczególnych żołnierzy i oficerów.

Zarazem czytelnik dowiaduje się wiele o rozmaitych dziedzinach współpracy obu armii, zarówno w szkoleniu wojskowym, na frontach, w pracy wywiadu, w życiu codziennym. Przedstawienie wielu aspektów stosunków polsko-czechosłowackich podczas wojny ułatwia zrozumienie rozmaitych niekonsekwencji widocznych w działaniach czeskich, polskich i słowackich. Podkreślić należy, że autor zachowuje godną uznania rzeczowość wykładu i z powodzeniem unika szukania winnych po jednej tylko stronie. Warto zwrócić uwagę na jeszcze jedną kwestię, pomijaną przez większość historyków. Friedl zaznacza występowanie w obu środowiskach uchodźczych postaw antysemitycznych. Nie jest to najważniejszy temat książki, autor nie zajmuje się bliżej tym zagadnieniem i poświęca mu jedynie niewielkie fragmenty. Wystarczają jednak do sformułowania wniosku, że zjawisko czeskiego, polskiego i słowackiego antysemityzmu w wojsku i w cywilu na uchodźstwie zasługuje na bliższe zbadanie.

Ukazanie postaw rozmaitych środowisk było możliwe między innymi na podstawie sprawozdań, wspomnień i rozmaitych raportów, które zawierają wiele interesujących szczegółów. Odniosłem jednak w niektórych fragmentach wrażenie, że autor nie zawsze zachowuje dostateczny krytycyzm w stosunku do tych źródeł, które mogły nieraz powstać dla osiągnięcia pewnych celów politycznych, a więc zawierać przesadne wnioski. W niektórych kwestiach mam także wątpliwości, czy opinie zawarte w książce są trafne. Nie wydaje mi się, by trafna była cytowana opinia jednego ze współczesnych, że August Zaleski żywił niechęć do Czechów (s. 175). Był to dyplomata rzeczowy i raczej nie kierował się uprzedzeniami. Znane mi źródła raczej nie potwierdzają krytycznej opinii (także cytowanej, s. 177) o niewielkiej wartości materiałów dostarczanych przez polski wywiad.

Książkę uzupełnia, oprócz bibliografii, indeks osób oraz (nazbyt krótkie) streszczenie w języku angielskim.

Jerzy Tomaszewski
Wyższa Szkoła Gospodarki Krajowej
w Kutnie